

ОКРЕМІ ВИДИ ФРАУДАТОРНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

SEPARATE TYPES OF FRAUDULENT CONSTRUCTIONS IN THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT

Нечипорук Я.В., студентка V курсу юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена правовому аналізу окремих видів фраздаторних конструкцій у практиці Верховного Суду. У статті проаналізовано поняття фраздаторного поділу майна за рішенням суду, фраздаторного відчуження частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю, фраздаторного договору дарування, фраздаторного договору купівлі-продажу, фраздаторного шлюбного договору. Встановлено, що ознаками фраздаторності поділу майна подружжя є спеціальний суб'єкт – чоловік / дружина боржника; непропорційність поділу майна. Доведено, що при встановленні фраздаторності відчуження частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю суди мають звертати увагу на дату оформлення акта приймання-передачі частки як на момент виконання оспорюваного правочину. Встановлено, що при відчуженні частки в статутному капіталі товариства такі обставини, як контрагент боржника та неринкова ціна, не мають братись до уваги як ті, що дозволяють безумовно кваліфікувати договір як фраздаторний. Об'ґрунтовано, що при врахуванні контрагента боржника у випадку відчуження частки в статутному капіталі товариства як обставини, що дозволяє кваліфікувати договір як фраздаторний, може ігноруватись переважне право на придбання частки іншого учасника товариства, що продається третій особі. З'ясовано, що категорія справ щодо встановлення фраздаторності відчуження частки в статутному капіталі ТОВ потребує залучення спеціалістів для визначення реальної вартості частки, яка може бути меншою, ніж номінальна, станом на момент її відчуження, що є складним питанням у доказуванні у цій категорії справ. Доведено, що специфіка фраздаторного договору дарування полягає в його безоплатності, яка, згідно з практикою Верховного Суду, власне і є однією з ознак фраздаторності правочинів. Встановлено, що договір купівлі-продажу, відповідно до якого боржник – юридична особа відчужує майно на користь свого учасника після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості за ціною, нижчою за ринкову, є фраздаторним.

Ключові слова: фраздаторність, фраздаторний правочин, правочин на шкоду кредитору, фраздаторний поділ майна за рішенням суду, фраздаторне відчуження частки в статутному капіталі.

The article deals with the legal analysis of specific fraudulent constructions in the practice of the Supreme Court. It examines the concept of fraudulent property division by court decision, fraudulent alienation of a share in the statutory capital of a limited liability company, fraudulent gift agreement, fraudulent sale and purchase agreement, and fraudulent marriage agreement. It has been established that signs of fraudulent marital property division include a special subject – the husband/wife of the debtor, and disproportionate division of property. It has been proven that in determining the fraudulent nature of the alienation of a share in the statutory capital of a limited liability company, courts should pay attention to the date of the transfer deed as of the moment of executing the disputed transaction. It has been established that in the alienation of a share in the statutory capital of a company, such factors as the debtor's counterparty and non-market price should not be considered as unequivocal qualifiers for classifying the contract as fraudulent. It has been substantiated that when considering the debtor's counterparty in the case of alienation of a share in the statutory capital of a company, the preferential right to acquire the share of another participant in the company, who sells it to a third party, may be disregarded as a factor qualifying the contract as fraudulent. It has been clarified that cases involving the establishment of the fraudulent nature of the alienation of a share in the statutory capital of a limited liability company require the involvement of specialists to determine the real value of the share, which may be lower than the nominal value at the time of its alienation, posing a complex issue in proving in this category of cases. It has been proven that the specificity of a fraudulent gift agreement lies in its gratuitous nature, which, according to the practice of the Supreme Court, is actually one of the signs of fraudulent transactions. It has been established that a sale and purchase agreement, under which a debtor – a legal entity alienates property in favour of its participant after a claim for debt recovery has been filed against it at a price lower than the market value, is fraudulent.

Key words: fraudulent nature, fraudulent transaction, detrimental contract to creditor, fraudulent property division by court decision, fraudulent alienation of a share in the statutory capital.

Вступ. Протягом останніх років у постановках Верховного Суду активно формуються правові позиції щодо поняття фраздаторності правочинів та їх ознак. Зокрема, у Постанові від 24 липня 2019 року у справі № 405/1820/17 Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду (далі – КЦС у складі ВС) виснував, що цивільно-правовий договір не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення. Такий висновок заклав основу для визначення фраздаторного правочину як такого, що вчиняється саме з метою уникнення сплати боргу або виконання судового рішення, і отримав свій розвиток в подальшій практиці Верховного Суду. Однак кожна фраздаторна конструкція має свої особливості, що мають бути враховані судами при розгляді справ.

Відтак дане наукове дослідження є актуальним для його здійснення в рамках цієї статті.

Стан дослідження. Фраздаторність правочинів була предметом поодиноких наукових досліджень, які не носили системного характеру. Водночас відсутність нормативного визначення поняття фраздаторності та стрімкий розвиток практики суду касаційної інстанції породжують багато дискусійних питань щодо особливостей фраздатор-

них конструкцій, що зумовлює актуальність цього наукового дослідження.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей фраздаторних правочинів та інших фраздаторних конструкцій на підставі аналізу правових позицій Верховного Суду з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Пунктом шостим частини першої статті третьої Цивільного кодексу України закріплено добросовісність як одну з загальних засад цивільного законодавства [1]. Із порушенням цього принципу тісно пов'язане таке поняття як фраздаторність правочину.

Фраздаторними є ті правочини, що вчинені недобросовісним боржником на шкоду кредиторам, тобто спрямовані на уникнення сплати боргу. Це поняття не закріплене в українському законодавстві, однак все частіше зустрічається в судовій практиці.

Водночас серед правників все більшого поширення набуває позиція, що фраздаторні конструкції не вичерпуються фраздаторними правочинами. Одним з їх різновидів є *фраздаторний поділ майна за рішенням суду*. Зважаючи на відсутність нормативного визначення, аналізувати це поняття варто, опираючись на судову практику касаційної інстанції.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 22 жовтня 2018 року у справі № 654/1528/17 (далі – постанова КЦС від 22 жовтня 2018 року), розглядаючи касаційну скаргу у справі про поділ майна подружжя, підсумував, що «за таких підстав правильними є висновки апеляційного суду, що виниклий спір порушує права та інтереси ОСОБА_10 оскільки позбавлення позивача права власності на майно унеможливує виконання судового рішення про стягнення з ОСОБА_4 на користь ОСОБА_10 суми боргу. Апеляційний суд обґрунтовано відмовив в позові про поділ майна подружжя в обраний позивачем спосіб, з урахуванням наявності обтяження, яке зареєстроване у відповідному порядку на майно, яке є предметом поділу між сторонами» [2].

У постанові КЦС ВС від 6 березня 2019 року у справі № 317/3272/16-ц (далі – постанова КЦС від 6 березня 2019 року) вказано, що «поділ спільного майна подружжя не може використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу боржником або виконання судового рішення про стягнення боргу. Боржник, проти якого ухвалене судове рішення про стягнення боргу та накладено арешт на його майно, та його дружина, які здійснюють поділ майна, діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора, оскільки поділ майна порушує майнові інтереси кредитора і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом» [3].

Крім того, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 серпня 2021 року у справі № 723/826/19 суд вказав, що «очевидно, що учасники цивільних відносин (подружжя, яке перебувало в розірваному шлюбі на підставі заочного рішення 2011 року) «вживали право на зло», оскільки цивільно-правовий інструментарій (позов про визнання права на частку та звільнення майна з під арешту за умови скасування заочного рішення 2011 року, закриття провадження в справі про розірвання шлюбу, після пред'явлення позову в цій справі) використовувався учасниками для недопущення звернення стягнення на майно боржника» [4].

Крізь призму критеріїв фродакторності, що визначені Верховним Судом, зокрема, у постанові від 7 жовтня 2020 р. по справі № 755/17944/18 [5], варто проаналізувати особливості прояву фродакторності при поділі майна подружжя за рішенням суду.

За загальним правилом, вчинення фродакторного правочину пов'язується з моментом, коли боржник усвідомлює, що за рахунок його майна буде погашено борг. Поділ майна подружжя саме в такий момент теж може свідчити про фродакторний характер відповідних дій. Зокрема, у постанові КЦС від 22 жовтня 2018 року звернення одного з подружжя (боржника) до суду з позовом про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя відбулося відразу після ухвалення судом рішення у справі за позовом кредитора до боржника про стягнення грошових коштів, яким постановлено стягнути із нього на користь кредитора майже 3 мільйони грн. У забезпечення позову кредитора до боржника ухвалою цього ж суду накладено арешт на майно відповідача, яке за наведеним в ухвалі переліком співпадає із майном, що є предметом спору у справі про поділ майна подружжя. Тобто є підстави вважати, що часова ознака звернення до суду з позовом про поділ майна подружжя має значення для визначення його фродакторності.

Щодо контрагента, з яким боржник вчиняє оспорюваний договір – можливі спеціальні види такого суб'єкта, наприклад, родич боржника, пов'язана чи афілійована

юридична особа. Таким суб'єктом, коли мова йде про фродакторний поділ майна подружжя, є власне другий з подружжя (тобто чоловік / дружина боржника). При цьому, окрім позову про розірвання шлюбу та поділ майна подружжя або ж лише про поділ майна, другий з подружжя (не боржник) застосовує такий спосіб захисту як визнання права власності на 1/2 частину майна та зняття з нього арешту (у випадку накладення арешту на майно боржника під час примусового виконання рішення суду про стягнення з боржника на користь кредитора боргу, як це було у справі № 723/826/19).

Третім критерієм фродакторності правочину є ціна (ринкова/неринкова, наявність/відсутність оплати контрагентом боржника). Зазвичай при фродакторному поділі майна такий поділ між подружжям є непропорційним. У постанові КЦС від 6 березня 2019 року ситуація полягала в тому, що відповідно до первісного та зустрічного позовів про поділ спільного майна подружжя, а також рішення суду, яким ці позови також було задоволено, одному з подружжя – боржнику – дісталось лише рухоме майно, а саме побутова техніка, а іншому з подружжя – нерухоме майно: житловий будинок і земельні ділянки. Однак суд першої інстанції мотивував рішення тим, що вартість рухомого та нерухомого майна є співмірною, хоч такий поділ порушує майнові інтереси кредитора.

Таким чином, ознаками фродакторності поділу майна подружжя є: 1) звернення до суду з позовною заявою щодо такого поділу в момент, коли боржник усвідомлює, що за рахунок його майна буде погашено борг, і внаслідок такого поділу боржник перестане бути платоспроможним; 2) спеціальний суб'єкт – чоловік / дружина боржника; 3) непропорційність поділу майна. За наявності цих обставин поділ майна подружжя повинен ставитись судом під сумнів у частині його добросовісності, оскільки набуває ознак фродакторності.

Наступною фродакторною конструкцією, що потребує детальнішого аналізу, є *фродакторне відчуження частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю*. Пункт 4 частини 3 статті 96-1 Цивільного кодексу України дозволяє учасникам юридичної особи здійснювати відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом [1]. Звертаючись до спеціального законодавства, а саме до Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», бачимо, що учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам [6]. Однак у якому випадку відчуження частки у статутному капіталі товариства може бути визнане недійсним правочином? Вартує уваги частина 4 статті 9 Закону України «Про виконавче провадження», що встановлює, що укладення правочину щодо майна боржника, який призвів до неможливості задовольнити вимоги стягувача за рахунок такого майна, є підставою для визнання такого правочину недійсним [7].

Як відомо, Закон України «Про виконавче провадження» передбачає можливість звернення стягнення на частку учасника товариства. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» деталізує особливості цієї процедури. У судовій практиці трапляються ситуації, коли звернення стягнення на частку як спосіб виконання судового рішення стає неможливим саме через попереднє відчуження цієї частки боржником. У судовій практиці суду касаційної інстанції малопоширеними є випадки встановлення фродакторності та визнання недійсним відчуження частки в статутному капіталі товариства. Такі правочини потребують детальнішого аналізу.

Деякі ознаки фродакторних договорів купівлі-продажу чи дарування частки є спільними для всіх фродакторних

правочинів. До обставин, що дають змогу кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору, зокрема, належать: момент укладення договору; контрагент з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова / неринкова), наявність / відсутність оплати ціни контрагентом боржника (Постанова КЦС у складі ВС від 7 жовтня 2020 року у справі № 755/17944/18) [5]. Оцінюючи ці обставини в контексті відчуження боржником частки в статутному капіталі, варто звернути увагу на таке. По-перше, визначаючи момент вчинення правочину, суд зазвичай кваліфікує як ознаку фродауторності, якщо оспорюваний договір укладений після відкриття провадження, відмови у забезпеченні позову і до першого судового засідання у справі про стягнення коштів. У випадку відчуження частки в статутному капіталі товариства, варто визначити, момент вчинення якої саме дії як складової цього процесу буде впливати на визнання правочину фродауторним. Адже порядок відчуження частки включає підписання сторонами договору, оформлення із нотаріальним засвідченням справжності підписів акта приймання-передачі частки у статутному капіталі товариства (що є одним з документів, необхідним для державної реєстрації змін до відомостей про склад учасників товариства) та власне державна реєстрація змін до відомостей про склад учасників юридичної особи. На нашу думку, суди мають звертати увагу на дату оформлення акта приймання-передачі частки як на момент виконання оспорюваного правочину. По-друге, вважаємо, що при купівлі-продажу частки в статутному капіталі товариства така обставина, як контрагент боржника, не має братись до уваги як та, що дозволяє кваліфікувати договір як фродауторний. Адже у такому випадку може ігноруватись переважне право на придбання частки іншого учасника товариства, що продається третій особі. Однак статутом може встановлюватися, що учасники товариства не мають переважного права. По-третє, складним питанням у доказуванні у цій категорії справ є визначення ринкової ціни при продажу боржником частки. Адже нерідко фізичні особи при продажу частки в статутному капіталі встановлюють ціну, нижчу від номінальної, не з мотивів вчинення такого правочину на шкоду кредитору, а з мотивів уникнення оподаткування інвестиційного прибутку. Більше того, така категорія справ потребує залучення спеціалістів для визначення реальної вартості частки, яка може бути меншою, ніж номінальна, станом на момент її відчуження. Тому безумовне врахування судами неринкової ціни як обставини, що свідчить про фродауторність, буде неправильним у цьому випадку.

Ознаками, що відрізняють фродауторне відчуження частки в статутному капіталі від інших фродауторних правочинів, є правові наслідки визнання такого відчуження недійсним. Як встановив КЦС у складі ВС у Постанові від 18 травня 2022 року у справі № 643/15604/17, встановлення фродауторності договору є достатньою та самостійною підставою визнання його недійсним та застосування наслідків його недійсності [8]. Належним способом захисту права / інтересу кредитора за вимогою про повернення сторін у первісний стан, тобто відновлення становища, яке існувало до порушення (пункт 4 частини другої статті 16 ЦК України), є повернення відповідного майна боржнику, і для такого повернення оспорювання наступних правочинів (реєстраційних дій) щодо цього майна не вимагається. У Постанові від 12 квітня 2023 року у справі № 161/12564/21 КЦС у складі ВС вказав, що рішення суду про відновлення становища, яке існувало до порушення, шляхом повернення частки у праві спільної часткової власності є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію права за боржни-

ком [9]. Вважаємо, що цю позицію ВС можна застосувати за аналогією і до внесення до єдиного державного реєстру змін про склад учасників товариства.

Особливим серед фродауторних правочинів є *договір дарування*. Специфіка цього правочину полягає в його безоплатності, яка, згідно з практикою Верховного Суду, є однією з ознак фродауторності. Фродауторність договорів дарування нерідко встановлювалась судом касаційної інстанції. Зокрема, у Постанові від 24 липня 2019 року у справі № 405/1820/17 КЦС у складі ВС виснував, що цивільно-правовий договір (в тому числі й договір дарування) не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення (в тому числі, вироку). Боржник (дарувальник), який відчужує майно на підставі безвідплатного договору на користь своєї матері після пред'явлення до нього позову банку про стягнення заборгованості, діє очевидно недобросовісно та зловживає правами стосовно кредитора, оскільки уклав договір дарування, який порушує майнові інтереси кредитора й направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом [10]. У цій справі, вирішуючи питання про наявність підстав для визнання недійсним правочину внаслідок укладення договору, зміст якого суперечить ЦК України, Верховний Суд врахував, що: 1) відповідач відчужив майно після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості; 2) майно відчужене на підставі безвідплатного договору; 3) майно відчужене на користь близького родича; 4) після відчуження спірного майна у відповідача відсутнє інше майно, за рахунок якого він може відповідати за своїми зобов'язаннями перед кредитором. Отже, при встановленні фродауторності договору дарування існує безумовна обставина не на користь боржника – сторони оспорюваного правочину – безоплатність.

На противагу безоплатному договору дарування при аналізі *фродауторного договору купівлі-продажу* суди враховують інші фактори. У Постанові від 19 травня 2021 року у справі № 693/624/19 КЦС у складі ВС вказав, що договір купівлі-продажу транспортних засобів, відповідно до якого боржник (юридична особа) відчужує майно (транспортні засоби) на користь свого учасника після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості за ціною, нижчою за ринкову, є фродауторним. До обставин, які дають змогу кваліфікувати оспорювані договори як фродауторні, належить, зокрема, ціна в оспорюваних договорах (сідловий тягач продано за 15 000 грн; інший сідловий тягач – за 100 грн; причіп фургон – за 100 грн) [11].

У постановою Верховного Суду існує також практика застосування *фродауторності при вчиненні шлюбного договору*. Постанова КЦС у складі ВС від 06 серпня 2023 року у справі № 755/3563/21 [12]: «Подружжя, яке домовляється в шлюбному договорі про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 СК України після настання строку повернення позики чи пред'явлення позову про стягнення боргу, діє очевидно недобросовісно та зловживає правами стосовно кредитора, оскільки такий договір спрямований на недопущення звернення стягнення на майно боржника чи зменшення обсягу майна боржника». Верховний Суд вказав, що договором, який вчиняється на шкоду кредитору (фродауторним договором), може бути й шлюбний договір. Застосування конструкції фродауторності при вчиненні шлюбного договору має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати такий договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення шлюбного договору; те, що внаслідок вчинення шлюбного

договору відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна боржника (наприклад, подружжям передбачено умову про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень статті 60 СК України).

Висновки. Незважаючи на відсутність нормативного визначення поняття фраздаторності в українському законодавстві, практика Верховного Суду у цій категорії справ стрімко розвивається. Важливим при розгляді справ є врахування судами особливостей кожної фраздаторної конструкції. Зокрема, варто зважати на загальні критерії фраздаторності, визначені у постановах Верховного Суду, однак і також враховувати таке. Щодо фраздаторності

договорів дарування слід звернути увагу на безоплатність правочину як обставину, яку суди зазвичай ідентифікують як ту, що вказує на фраздаторність, однак для цієї категорії правочинів це «вимушена» ознака. Щодо фраздаторності відчуження частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю варто залучати спеціалістів для визначення ринкової ціни та зважати на інститут переважного права на придбання частки іншого учасника товариства, що продається третій особі. При розгляді справ щодо фраздаторності інших видів правочинів потрібно звертати увагу на особливості правової природи таких правочинів, що впливають на можливість визнання їх такими, що були вчинені на шкоду кредитору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 жовтня 2018 року у справі № 654/1528/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77398023>
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 березня 2019 року у справі № 317/3272/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 серпня 2021 року у справі № 723/826/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99037704>
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 7 жовтня 2020 року у справі № 755/17944/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92315178>
6. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
7. Закон України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 травня 2022 року у справі № 643/15604/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104443478>
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 квітня 2023 року у справі № 161/12564/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110536312>
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 липня 2019 року у справі № 405/1820/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387308>
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 травня 2021 року у справі № 693/624/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97103755>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06 серпня 2023 року у справі № 755/3563/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396036>